

تأثیر سالمندی جمعیت بر توسعه دولت ایران در دو دهه آینده

محمدرضا احدی^۱، محمدرحیم عیوضی^۲، ملک تاج خسروی^۳، نادر هوشمندیار^۴

^۱ گروه علوم سیاسی، واحد تهران مرکز، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

^۲ گروه علوم سیاسی، دانشگاه شاهد، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

^۳ گروه علوم سیاسی، واحد تهران مرکز، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

^۴ گروه علوم سیاسی، واحد تهران مرکز، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

چکیده

سالمندی جمعیتی یکی از مهم‌ترین رویدادهای قرن حاضر در جوامع بشری، به‌ویژه برای کشورهای درحال توسعه است. بر اساس بسیاری از پیش‌بینی‌های جمعیتی انجام‌شده کشور ایران هم در دو دهه آینده به شکلی یگانه و شدیدی با این مسئله روبرو خواهد شد. **هدف:** از این پژوهش مشخص کردن تأثیرات مسئله سالمندی جمعیت بر امنیت ملی کشور ایران طی دو دهه آینده است. **روش:** در این پژوهش ضمن جمع‌آوری داده‌های اطلاعاتی موجود به روش کتابخانه‌ای، بر اساس محتمل‌ترین سناریوهای جمعیتی موجود، تلاش شده با استفاده از روش تحقیق آینده‌نگاری و فن تحلیل روند، جنبه‌های کیفی و کمی مسئله سالمندی جمعیت ایران و تأثیر آن بر دولت جمهوری اسلامی ایران در دو دهه آینده موردسنجش قرار گیرد. **یافته‌ها:** بر اساس یافته‌های این پژوهش فرایند تأثیرگذاری سالمندی جمعیت بر دولت ایران در دو دهه آینده، از برآیند سه دسته عوامل چالش‌زا شامل مسائل اقتصادی، مسائل رفاه و توسعه و مسائل خانواده به وجود خواهد آمد. **نتیجه‌گیری:** در نتیجه بروز مسئله سالمندی جمعیت در ایران، تبعات متعدد و گسترده‌ای در حوزه‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی جامعه و دولت ایران به وجود خواهد آمد؛ به‌گونه‌ای که بیم آن می‌رود که کل سیستم اجتماعی و حاکمیتی دچار بحران و تمام برنامه‌های توسعه‌ای دچار اختلال و ناکارآمدی حاصل از این بحران باعث به هم خوردن ثبات سیاسی و اجتماعی کشور گردد؛ بنابراین پیشنهاد می‌شود تا زمان باقی است نسبت به سیاست‌گذاری‌های لازم برای تقویت این حوزه‌ها اقدام مؤثر صورت گیرد.

واژه‌های کلیدی: سیاست‌گذاری عمومی، دولت جمهوری اسلامی ایران، سالمندی جمعیت، دو دهه آینده

مقدمه

جمعیت مؤلفه‌ای است که همواره و در همه سیاست‌گذاری‌ها و تمام مظاهر و شئون اجتماعی انسانی وجود داشته است. این عامل رکن اصلی مباحث اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و سیاست بوده و تحولات آینده آن، وضع و صورت کلی حرکات اجتماعی، مباحث اقتصادی، هویت‌های فرهنگی و اشکال حکومت‌ها را شکل داده است. بدون مطالعه و درک جمعیت سیاست‌گذاری و حکمرانی امری امکان‌ناپذیر و غیرقابل‌تصور است. باتامور عقیده داشت که مطالعه پدیده‌های جمعیتی دست‌کم از نظر تاریخی یکی از نخستین رشته‌های علوم اجتماعی معاصر بوده است. این رشته هنگامی که پا را از اندازه‌گیری و محاسبه‌های کمی فراتر می‌نهد و به سیر در نتایج تغییرات و حرکات جمعیتی می‌پردازد آشکارا وارد قلمرو جامعه‌شناسی و سیاست می‌گردد. فوکو جمعیت را مهم‌ترین شرط امکان حکمرانی دانسته است. به نظر وی از آنجاکه ثروت و قدرت یک دولت در جمعیت آن نهفته است، پس می‌بایست جمعیت به صورت فاعل دگرگونی‌ها، انتظام بخشی‌ها، نیازها و آمال؛ به شیوه‌ای ویژه مطالعه شود. وی از ظهور یک جمعیت در قالب عرصه سیاسی به عنوان «زیست قدرت» یاد می‌کند. به این اعتبار زندگی و مرگ، سلامتی، طول عمر و سالمندی و نژاد به پدیده‌های حائز اهمیت سیاسی تبدیل می‌شوند که ضروری است به شیوه‌ای تحت مدیریت حکومت درآورده شوند که در آن قالب زندگی افراد به «شیوه‌ای توسعه یابد که توسعه آن‌ها همچنان به تقویت توانمندی دولت بینجامد». (نش و اسکات، ۱۳۹۴، ص. ۲۲۸) جنسیت، سن، توزیع جغرافیایی، وضعیت زناشویی، شغل و کار، تحصیلات و آموزش، مهاجرت، خانواده، وضعیت اسکان و ... مهم‌ترین حوزه‌های مطالعات کیفی جمعیت‌شناسی را تشکیل می‌دهند. معمولاً مطالعه «سن جمعیت» را مهم‌ترین خصوصیت و شاخص جمعیتی می‌دانند که علیرغم آنکه بیش از دیگر موارد مذکور قابل‌مشاهده است اما بیش از همه مسئله‌ساز و باعث خطا در محاسبات و سیاست‌گذاری بوده است. «سن» به‌عنوان یکی از مفاهیم اصلی جمعیت‌شناسی معمولاً به مقدار زمانی که از عمر انسان طی می‌گردد، گفته می‌شود که به صورت روز ماه و سال نشان داده می‌شود. گروه‌های بشری از نظر سن در قالب گروه‌های سنی تقسیم‌بندی می‌شوند که بر اساس جبر طبیعی به شکلی مستمر به سوی کهولت و سالمندی در حرکت‌اند.

سالمندی مرحله طبیعی از زندگی بشر است؛ اما سالمندی یا پیری جمعیتی زمانی رخ می‌دهد که نسبت افراد بیشتری از کل جمعیت دچار این وضعیت شوند و تعادل و توازن جمعیتی از صورت طبیعی خود خارج شود. محققین به شکل ساده و کلی بروز سالمندی جمعیتی را به صورت مستقیم مرتبط با کاهش میزان باروری و کمبود میزان مرگ‌ومیر و افزایش امید به

---

۱ Bottomore T. B

۲ Foucault.M

برخی دانشمندان در کنار عامل سن عنصر جذبیت را نیز دارای چنین ویژگی‌هایی دانسته‌اند.

دانسته‌اند. هرچند که علاوه بر این مؤلفه‌ها، وقایع دیگری چون: ازدواج، طلاق و مهاجرت نیز در این موضوع مؤثرند. در زمان‌های گذشته، آهنگ زادوولد و مرگ هر دو در حداکثر ممکن، جریان داشت، حتی گاهی میزان مرگ‌ها آن قدر زیاد بوده که بر میزان زادوولد افزونی می‌یافته است؛ در نتیجه در قدیم، رخدادی به‌عنوان سالمندی جمعیت وجود نداشته است. پدیده «سالمندی جمعیت» یکی از رویدادهای مهم جمعیت‌شناسی قرن حاضر است. این فرایند نخست در کشورهای توسعه‌یافته اتفاق افتاد سپس در کشورهای در حال توسعه آشکار و به اعتقاد برخی دانشمندان در آینده نه‌چندان دور همه کشورهای دنیا با این پدیده روبه‌رو خواهند شد. پیری جمعیتی در سال‌های اخیر نگرانی‌های گسترده‌ای را میان سیاست‌گذاران حوزه‌های مختلف به وجود آورده است. کاهش نیروی کار، کاهش نیروی‌های با استعداد نظامی، تأثیرات بر مسائل زیست‌محیطی، تأثیر بر مسئله بهبود نسل، مسئله انصاف اجتماعی، مسئله تبعیض سنی، تغییر بافت و ساخت نهاد خانواده، بحران در برنامه‌های مراقبت پزشکی، افزایش هزینه‌های سلامت سالمندان، تأثیرات منفی بر اقتصاد و اثر آن بر پروسه رشد اقتصادی جامعه، چگونگی گذار و انتقال انسان‌ها از این دوره سنی، چالش‌های جامعه‌شناختی ویژه این گروه سنی، از جمله اساسی‌ترین نگرانی‌های سیاست‌گذاران حوزه عمومی در قبال مسئله سالمندی جمعیت بوده است.

ایران هم از جمله کشورهای در حال توسعه‌ای است که در آینده نه‌چندان دور به‌شدت با مسئله پیری دست‌به‌گریبان خواهد شد. سیاست‌های افزایش جمعیتی که در دهه‌های ۱۳۵۰ و ۱۳۶۰ خورشیدی در کشور ایران اجرا شد، گسترش بی‌سابقه جمعیت و موج «بیش زایی» هم‌وسوم به دهه شصتی‌ها را با خود به همراه داشت. این شوک جمعیتی به‌مرور زمان به گروه‌های سنی بالاتر منتقل شد و پیش‌بینی‌های صورت گرفته بیانگر این است که سالمندی این نسل و تبعات آن، دهه‌های متوالی کشور ایران را با چالش روبرو خواهد ساخت. بر اساس تحقیقات جمعیت‌شناسان و جامعه‌شناسان، بخش زیادی از این شمار موالید بالا که به متولدین دهه سال‌های ۱۳۶۰ تا ۱۳۶۵ مربوط است که در حال عبور از سن باروری هستند. این گروه سنی، در دهه ۱۳۸۰، وقتی به سنین ۲۰-۲۴ سال رسیدند، باروری کشور تغییر چندانی نکرد، پنج سال بعد هم وقتی این نسل به سنین ۲۵-۲۹ سال رسیدند، باز هم تغییر قابل‌توجهی در باروری کشور مشاهده نشد. هرچند که این جمعیت وقتی به سنین ۳۰-۳۴ سال رسیدند، میزان باروری آن‌ها کمی بیشتر شد، اما این روند استمرار نداشت و به اصطلاح معروف در جمعیت‌شناسان «سطح جایگزینی»^۵ جمعیت تأمین نشد. با عنایت به آمار موجود، هرچند جوانان نسل بیش‌زایی ایران، به‌طور میانگین، حداکثر به ۲/۳ فرزند فکر می‌کردند؛ ولی در عمل در حدود ۱/۹ فرزند به دنیا آمده است. این وضعیت نشان می‌دهد که آن تعداد از جوانان

^۴ Baby Boomers

^۵ Replacement Rate

هم که تن به ازدواج و فرزند آوری داده‌اند، شرایط مناسبی برای افزایش جمعیت نداشته‌اند؛ بنابراین این نسل وقتی به سنین سالمندی برسند، فرزند کافی برای حمایت از خود ندارند. یکی از عوامل مؤثر در بروز این مسئله، شرایط اقتصادی کشور است که موجب شد تا جوانان دیرتر ازدواج کنند؛ و اگر ازدواج کردند، فرزند اول خود را با تأخیر به دنیا آورند و بین فرزندان نیز فاصله بیشتری گذاشتند. همچنین، سیستم زمان‌بر آموزش تحصیلی، فقدان اشتغال پایدار، کاهش سطح مرگ‌ومیر و افزایش امید به زندگی، کوچ و انتقال جمعیتی، از دیگر عوامل مؤثر در کاهش میزان باروری در کشور ایران و در موضوع بالا بوده است. هرچند که در حال حاضر (۱۴۰۰ خورشیدی) اعداد و ارقام جمعیتی موجود نشان نمی‌دهند که بحران سالمندی جمعیتی شروع شده باشد، اما با توجه به سرعت و شدت تأثیرات رخداد سالمندی، لازم است از هم‌اکنون این مسئله مورد توجه قرار گیرد. بخش جمعیت سازمان ملل متحد در هر دوره چهارساله، بنا بر نتایج سرشماری‌های ملی کشورها و مفروضات مختلف تولد و مرگ‌ومیر، تحولات جمعیتی کشورها را در افق‌های زمانی پنجاه‌ساله و در سه سناریو متفاوت (حد پایین، حد متوسط و حد بالای جمعیتی) پیش‌بینی می‌نماید. بر اساس متوسط سه سناریوی مذکور در گزارش مربوط به ایران، میزان باروری کل از ۲/۰۵ در دوره ۱۳۹۰-۱۳۹۵ به ۱/۳۵ در دوره ۱۴۱۵-۱۴۲۰ فراتر نخواهد رفت؛ اما به اعتقاد بسیاری پژوهشگران این پیش‌بینی کمی خوش‌بینانه بوده و سناریوی حد پایین سازمان ملل با وضعیت جاری همخوانی بیشتری دارد. طبق این روند، جمعیت ایران از ۷۵/۱۵ میلیون نفر در سال ۱۳۹۰ به ۸۷/۷ میلیون نفر در سال ۱۴۲۰ خورشیدی خواهد رسید. از سوی دیگر تحولات دو شاخص مرگ‌ومیر یعنی مرگ‌ومیر خام و امید به زندگی در بدو تولد، بر اساس سناریوی حد پایین به رقمی حدود ۶/۸ در هزار، در پایان دوره پیش‌بینی خواهد رسید. همچنین تغییرات الگوی سنی جمعیت کشور در مورد درصد جمعیت بالای شصت سال کشور، حاکی از آن است که این درصد به‌طور فزاینده‌ای طی دوره پیش‌بینی افزونی خواهد یافت. به‌گونه‌ای که در آخر افق دوره پیش‌بینی در هر سه سناریو ۱۹ تا ۲۳ درصد از جمعیت کشور در سن بالای شصت سال قرار خواهند داشت. این در حالی است که بر اساس استانداردهای جمعیتی، جمعیت‌هایی که سالمندان آن بیش از ۱۰ درصد تمام افراد جامعه را به خود اختصاص دهند، سالخورده تلقی می‌شوند.

بسیاری معتقدند که ایران در سده پیش رو به یکی از سالخورده‌ترین کشورهای جهان تبدیل خواهد شد و سرعت سالخوردگی آن همچون سرعت کاهش باروریش، منحصر به خود خواهد بود. از سوی دیگر شاخص‌های مربوط به پیش‌بینی فاکتور «میان سنی»^۶ حاکی از آن است که در دهه‌های آتی بیش از نیمی از افراد کشور بالای ۵۰ سال خواهند داشت. «شاخص سالخوردگی»^۷ (نسبت سالمندان به کودکان) در سده آتی به رقمی حدود ۱۷۰ خواهد رسید. به‌این‌ترتیب در سده پیش

^۶ Median Age

^۷ Age index

روی، جمعیت سالمندان کشور ۱/۷ برابر جمعیت کودکان و نوجوانان خواهد بود. این در حالی است که شاخص بالا، برای کشور ژاپن در سال ۲۰۰۰ میلادی، کمی بیش از رقم ۱۰۰ بوده است. نیز تمام شاخص‌های دیگر همچون درصد افراد سالخورده، نسبت‌های وابستگی، میانه سنی، شاخص سالمندی و هرم‌های سنی گویای آن است که جمعیت کشور ایران از اوایل دهه ۱۳۷۰ خورشیدی روند سالخوردگی را آغاز کرده و در سده پیش روی سالخورده‌ترین کشور جهان یا حداقل یکی از سالخورده‌ترین کشورهای جهان خواهد بود. در توضیح این روند قابل‌بیان است که بر اساس الگوهای جمعیتی موجود، الگوی سنی سالمندی از سال ۱۴۱۰ خورشیدی به بعد بر ساختار سنی جمعیت کشور ایران تحمیل خواهد شد. در آن صورت به تدریج و با سرعتی فزاینده تعداد سالمندان کشور افزایش خواهد یافت و در صورتی که دولت جمهوری اسلامی ایران الگوی مناسبی برای برخورد با مسئله سالمندی جمعیت نداشته باشد، این موضوع باعث چالش‌های مختلفی در حوزه اقتصاد (کاهش جمعیت کار و بالا رفتن رکود اقتصادی حاصل از این موضوع، کاهش میزان پس‌انداز ملی برای سال‌های بعد، مصرف بخش زیادی از پس‌انداز ملی برای خدمات درمانی و پزشکی، اختصاص یا انحراف بخش زیادی از بودجه عمومی به سمت درمان و مشکلات خاص سالمندان، افزایش هزینه خانوارهای میزبان والدین سالمندان)، فشار بر سیستم بازنشستگی کشوری، افزایش هزینه‌های مستقیم و غیرمستقیم سلامت، بحران در برنامه‌ریزی‌های پزشکی (با دو گرایش مراقبتی و درمانی)، به هم خوردن سیاست‌های جمعیتی بهبود نسل، مسائل زیست‌محیطی، بهداشت روانی، اختلال در نظام بیمه و صنعت بیمه‌گری (افزایش حق بیمه نیروی کار، افزایش هزینه‌های خدمات بیمه‌ای و تهدید این صنعت)، فرهنگ جامعه، عدالت سنی و مسئله انصاف اجتماعی، همچنین تأثیرات موضوع بر نهاد خانواده، امنیت (کاهش نیروهای فعال سیاسی، کاهش تحرک و نشاط سیاسی - اجتماعی، غلبه روحیه محافظه‌کاری در اجتماع) و... خواهد شد. به نظر می‌رسد در نتیجه برآیند این گروه از مسائل، علاوه بر زیرسیستم‌های درگیر بالا، کل سیستم اجتماعی کشور دچار اختلال و بحران خواهد شد و می‌توان گفت که این موضوع تمامی برنامه‌های میان و کوتاه‌مدت آینده و توسعه و امنیت کلی کشور را تحت تأثیر خود قرار خواهد داد.

بنابراین مسئله موردنظر این پژوهش این است که با توجه به روند رو به رشد جمعیت سالمندان ایران در دو دهه آینده (که مورد تأیید اکثر پیش‌بینی‌ها و پژوهش‌های قبلی بوده و به برخی از آن‌ها نیز در این مبحث اشاره شد)، این روند از لحاظ اجتماعی، اقتصادی و رفاه و توسعه اجتماعی چه تبعاتی بر دولت ایران خواهد داشت؟

پیشینه تحقیق

دلالی اصفهانی و همکاران در مقاله‌ای با عنوان: تأثیرات جمعیت؛ مقیاس اقتصاد و فناوری بر فرایند رشد اقتصادی؛ با رویکردی کمی به تحلیل اختلاف نرخ رشد اقتصادی در میان کشورهای مختلف، سطح و میزان تغییرات جمعیت در اقتصاد پرداخته‌اند.

راغفر و همکاران در مقاله‌ای به نام: اثر پدیده سالمندی بر رشد اقتصادی؛ کوشیدند تا بیش از دهه شصت، کاهش چشمگیر نرخ باروری دهه هفتاد و ادامه و تشدید آن در دهه هشتاد، (که سبب تغییر ساختار سنی کشور شده) و اثر این تغییرات را بر رشد اقتصادی ایران بررسی کنند و به این نتیجه رسیدند که اثر مثبت سرمایه و نیروی کار فعال و تأثیر منفی نیروی کار بازنشسته بر اقتصاد ایران معنی‌دار است.

نیکوقدم و همکاران در پژوهشی به نام: بررسی تأثیر ساختار سنی جمعیت بر درآمد سرانه (با تأکید بر نقش جمعیت در عرصه نیروی کار و سرمایه انسانی)؛ تأثیر ساختار سنی جمعیت بر تولید سرانه را با تأکید بر نقش جمعیت در عرصه نیروی کار و سرمایه انسانی و استفاده از روش پانل دیتا مطالعه کردند و به این نتیجه رسیدند که افزایش یک درصد جمعیت زیر ۱۵ سال از جمعیت باعث کاهش ۱/۰۸ درصد درآمد سرانه خواهد شد و افزایش یک درصد جمعیت ۱۵ تا ۶۴ سال و یک درصد در سهم جمعیت بالای ۶۵ سال از کل جمعیت، به ترتیب باعث افزایش ۳/۳۹ درصد و ۰/۳۴ درصد درآمد سرانه خواهد شد.

دل انگیزان و همکاران در پژوهشی به نام: ارزیابی تأثیر ساختار سنی جمعیت بر مصرف انرژی بخش خانگی در ایران؛ با استفاده از مجموعه‌ای از داده‌های ۲۲ استان کشور ایران و دوره‌های زمانی ۵ ساله برای سال‌های ۱۳۵۶-۱۳۹۰ مصرف انرژی بخش خانگی در میان گروه‌های سنی جمعیتی را دارای دامنه تغییرات معنی‌داری ارزیابی نمودند، بر این اساس آن‌ها اطلاع از پیامدهای تغییرات جمعیتی برای برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری‌های آینده را اثربخش دانستند.

سمیعی نسب و ترابی در پژوهشی به نام: شاخص‌ها و سیاست‌های جمعیتی در ایران؛ به پاسخ این سؤال پرداخته‌اند که آیا سیاست‌های کاهش جمعیت از نظر اقتصادی و اجتماعی به نفع این کشور است یا خیر؟ آن‌ها در پاسخ به این نتیجه رسیدند که نرخ کاهش جمعیت کشور ایران در چند سال آینده باعث بروز مسئله و مشکل سالمندی جمعیتی خواهد شد و این مسئله به نوبه خود مسائل خطرناک دیگری همچون هزینه‌های فراوان برای اقتصاد کشور، شیوع فقر و عدم تحقق عدالت اجتماعی را به دنبال خواهد داشت؛ بنابراین رشد اقتصادی و افزایش جمعیت در کشور ایران لازم و ملزوم یکدیگرند.

باسخا و همکاران در پژوهشی به نام: تأثیر سالمندی جمعیت بر رشد اقتصادی و غیرنفتی ایران؛ تدوین و اجرا سیاست‌های اصلاح سیستم اشتغال و بازنشستگی، تثبیت نرخ افزایش جمعیت در نرخ بهینه و مهم‌تر از همه توجه به انباشت سرمایه را بر کاهش آثار منفی معدل سالمندی جمعیت و بر اقتصاد غیرنفتی کشور حیاتی تشخیص داده‌اند.

باسخا و همکاران در مقاله دیگری به نام: پیری جمعیت و تهدید بیماری هزینه بامول در بخش سلامت ایران؛ به بررسی افزایش سهم هزینه سلامت در تولید ناخالص داخلی ایران پرداختند و بر اساس داده‌های آماری در سال‌های ۱۳۸۹-۱۳۶۰ به این نتیجه رسیدند که رشد دستمزدها تا اندازه‌ای بیشتر از رشد بهره‌وری نیروی کار است و تأثیر معناداری بر رشد سهم هزینه‌های سلامت در اقتصاد کشور ایران داشته است.

از دیگر پژوهش‌های این حوزه به رساله دوره ارشد زینالی می‌توان اشاره داشت که به مطالعه رابطه سالمندی جمعیت با قدرت ملی پرداخته است. زینالی در پژوهشی به نام: بررسی سیاست‌گذاری جمعیتی در جمهوری اسلامی ایران و تأثیر آن بر قدرت ملی کشور؛ با رویکردی کمی و روشی توصیفی، تحلیلی و تاریخی به تبیین سیاست‌های جمعیتی ایران بعد از انقلاب اسلامی سال ۱۳۵۷ و رابطه این موضوع با قدرت ملی کشور ایران پرداخته است. وی در آن پژوهش درصدد پاسخ به این پرسش برآمده که سیاست‌گذاری‌های جمعیتی دولت جمهوری اسلامی چه تأثیری بر قدرت ملی کشور ایران داشته است. بر اساس یافته‌های آن پژوهش رویکرد کمیت‌گرا و نوسانات سیاست‌گذاری‌های جمعیتی ایران پس از انقلاب اسلامی، تأثیری منفی بر قدرت ملی کشور داشته است.

نیکبخت در پژوهشی به نام: عوامل اجتماعی، اقتصادی مرتبط با سالمندان فعال؛ با رویکرد کمی و پیمایشی به بررسی و شناخت عوامل اجتماعی، اقتصادی مرتبط با سالمندی و کهن‌سالان فعال شهر تهران پرداخته است. پژوهشگر در آن پژوهش به بررسی رابطه مؤلفه‌های حمایت اجتماعی، میزان خشونت، میزان تحصیلات، میزان درآمد، وضعیت اشتغال و میزان برخورداری از تأمین اجتماعی با متغیر سالمندی فعال پرداخته و دریافته که بین عوامل اجتماعی و اقتصادی بالا و سالمندی فعال، رابطه‌ای وثیق وجود دارد؛ بنابراین لازم است تا با حمایت دولت، خانواده‌ها و سازمان‌های خدمات اجتماعی زمینه حضور سالمندان در جامعه بیش‌ازپیش تقویت شوند.

توسلی در پژوهشی بانام: عوامل مؤثر بر مخارج سلامت با تأکید بر سالمندی جمعیت؛ با بهره‌گیری از تکنیک داده‌های پانل برای ۱۴۸ کشور جهان طی سال‌های ۱۹۹۵-۲۰۱۳ میلادی با مدل اثرات ثابت بین کشورها به موضوع رشد سریع مخارج سلامت در میان کشورها پرداخته و دریافته که درآمد، یکی از مهم‌ترین عوامل مؤثر بر مخارج سلامت است، ولی تنها عامل تعیین‌کننده‌ی مخارج سلامت نیست، بلکه امید به زندگی و سهم جمعیت زیر ۱۴ سال از دیگر عوامل مؤثر بر مخارج سلامت است. از دیگر یافته‌های آن پژوهش این است که تأثیر متغیر سالمندی جمعیتی در گروه کشورهای با درآمد متوسط و بالا که بیشترین رشد جمعیت سالمندی را در این سال‌ها داشته‌اند، مثبت و معنادار است.

پاگردعلیشاهی، در پژوهشی به نام: بررسی ارتباط سالمندی جمعیت و نابرابری درآمد در ایران؛ با رویکرد کمی به بررسی افزایش جمعیت سالمندی کشور ایران و تأثیر این پارامتر بر بازار کار و دیگر شاخص‌های اقتصادی همانند: قیمت‌ها، افزایش مخارج بهداشتی و هزینه‌های حمایتی و... در دوره سال‌های ۱۳۶۴ تا ۱۳۹۴ خورشیدی پرداخته و دریافته در مناطق روستایی

تلفیح اجتماعی که در عموم به‌کار می‌رود، نظیر بیمه‌ی شلایه بیه کهتلا، بنه با زماندگا و نژایه غده نه رگنه؛ مثلکه تلفیح اجتماعی مثلکه جمعیه^۱ غده تلفیح اجتماعی رهیلایه مهم و برنله یا غده فقو غده تلفیح اجتماعی که برنله ایسه نیتند در امریکه تمهیهات مویر طبع کهتلا بند ر قانون تلفیح اجتماعی به تنهیا به وسیله غده با رلا اب ویه گدد

و شهری کشور ایران، گروه‌های سنی سرپرست خانوار، همراه با افزایش سن سرپرست خانوارها، توزیع نابرابر درآمد در گروه‌های مذکور افزایش می‌یابد و بالاترین نابرابری مربوط به گروه سنی ۶۵ سال و مسن‌تر است. به این ترتیب حتی اگر دیگر نیروهای تأثیرگذار بر نابرابری درآمدی مانند تورم، سیاست‌های اقتصادی و... متوقف شوند، سالمندی جمعیتی نیرویی بالقوه برای رشد نابرابری در کشور ایران است.

خلیفه سلطانی در پژوهشی به نام: بررسی رابطه سالمندی با اندازه دولت و مخارج رفاهی اجتماعی در ایران؛ با بهره‌گیری از الگوی ولاسکوئز ستر و روش پویای و خود بازگشتی به بررسی رابطه سالمندی جمعیتی و اندازه دولت و مخارج رفاه اجتماعی پرداخته و دریافته که تأثیرات مثبت و معنادار سالمندی بر اندازه دولت در کوتاه‌مدت در اقتصاد کشور ایران وجود دارد و از سوی دیگر سالمندی جمعیتی بر متغیر مخارج رفاه اجتماعی دولت نیز رابطه‌ای مثبت و معنادار دارد.

مشایخی در پژوهشی به نام: پیش‌بینی جمعیت در ۱۴۰۰ و تأثیر آن بر صندوق بازنشستگی تأمین اجتماعی کشور؛ با رویکردی کمی به بررسی مسائل و عوارض سالخوردگی جمعیت در جامعه ایرانی به‌ویژه مسئله تأمین اجتماعی سالمندان و ضرورت محاسبه بار مالی این پدیده بر صندوق تأمین اجتماعی پرداخته است. هدف از این تحقیق پیش‌بینی جمعیت بازنشسته در سال ۱۴۰۰ خورشیدی و برآورد تأثیرات آن بر صندوق تأمین اجتماعی کشور ایران بوده است.

ادیب نیا در پژوهشی به نام: بررسی اثر سالمندی جمعیت بر متغیرهای کلان اقتصادی با استفاده از مدل تعادل عمومی نسل‌های همپوش؛ به بررسی اثر پدیده سالمندی جمعیتی ایران بر متغیرهای کلان اقتصادی در کشور پرداخته و در قالب دو سناریوی جمعیتی کاهش دائمی در نرخ باروری و سناریوی کم زایی به دنبال یک بیش زایی، به این نتیجه دست‌یافته که در سناریو اول، کاهش نرخ باروری کل، شدت سرمایه و نرخ دستمزد را در بلندمدت افزایش و نرخ بهره را کاهش خواهد داد و در سناریوی دوم بیش زایی اولیه، شروع حالت ایستایی جدید را که به دلیل کاهش در نرخ باروری انجام می‌شود، به تعویق خواهد انداخت و موجب می‌شود تا نرخ‌های بهره و دستمزدها در ابتدا، حرکتی در خلاف مسیر سناریوی اول داشته اما در نهایت به حالت ایستایی همگرا با سناریوی اول برسند که در آن وضعیت افراد نسبت به ایستایی اولیه، وضعیت بهتری خواهند یافت.

سینکوتا و سجادپور در پژوهشی به نام: ایران در حال گذار جمعیتی؛ با رویکردی مثبت به بررسی پیامدهای سیاست کاهش باروری دولت ایران در اواخر دهه ۱۹۸۰ میلادی پرداخته‌اند. بر اساس این پژوهش دولت انقلابی ایران یک سری خدمات در زمینه پیشگیری از بارداری و مشاوره خانواده را ارائه داده است و از این برنامه به‌عنوان از موفق‌ترین برنامه‌ریزی‌های داوطلبانه شهروندی در سطح جهان می‌توان نام برد. در اثر این سیاست‌گذاری‌ها میزان باروری کشور ایران از ابتدای برنامه‌ها دو دهه بعد به میزان نصف کاهش‌یافته و در نتیجه آن، کشور ایران وارد یک پنجره جمعیتی سودمند برای کسب فرصت‌ها شده است. این

پنجره جمعیتی، فرصت بهره‌برداری از جمعیت کار مناسبی را برای پیشبرد اهداف اقتصادی و سیاسی کشور در اختیار مسئولین قرار داده است.

کوششی و همکاران در پژوهشی به نام: پیری جمعیت در ایران؛ به بررسی خصوصیات اجتماعی- اقتصادی، جمعیت شناختی و سالمندی ایران پرداخته‌اند. این محققان دریافتند در جهانی که جمعیت آن به‌طور کلی در حال پیر شدن است، جمعیت کشور ایران با سرعتی استثنایی در حال پیر شدن است و هم‌زمان با این فرایند، میزان وابستگی سالمندان نیز در حال افزایش است. این پژوهش تأکید می‌کند که انتظار می‌رود این دو روند همچنان سیر شتابان خود را ادامه دهند. از دیگر یافته‌های این پژوهش این است که نسبت پیری جمعیت ایران در جنس مردان بیش از زنان است، در حالی که نابرابری‌های اجتماعی قابل توجهی بین کهن‌سالان این دو جنس وجود دارد و ریشه‌های این موضوع نیز به سنت‌های اجتماعی ایرانی بازمی‌گردد.

نوروزیان (۲۰۱۲) در مقاله‌ای به نام: جمعیت سالخورده ایران، یک مشکل در حال رشد در سیستم بهداشتی؛ به تحلیل طبقات سنی سالمندان ایرانی پرداخته است. بر اساس یافته‌های این تحقیق که در سطح کشورهای در حال توسعه جهان قابل‌تعمیم است، جمعیت جهان طی دوره سال‌های ۱۹۵۰ تا ۲۰۵۰ میلادی ۳/۷ افزایش خواهد یافت؛ اما نرخ افزایش جمعیت افراد ۶۰ سال و مسن‌تر ۱۰٪ و افراد کهن‌سال ۸۰ سال و بالاتر ۲۶٪ افزایش خواهد یافت و هزینه‌های بهداشتی و پزشکی ناشی از این دو طبقه، سهم قابل‌توجهی از اقتصاد جهان را خواهد بلعید.

رودی و همکاران در پژوهشی به نام: دینامیک جمعیتی ایران و پنجره طلایی فرصت‌ها؛ که به سفارش دانشگاه استنفورد و با رویکردی کمی انجام شد به درک مناسبی از جزییات جمعیت کشور ایران رسیدند. آن‌ها میزان مرگ‌ومیر و مهاجرت و تحصیلات و کار را بر جمعیت زنان ایران بررسی کردند و دریافتند که این طیف از جمعیت، یک پنجره طلایی جمعیتی را برای کشور ایران به وجود آورده و طبیعی است که این فرصت در حال گذر و جمعیت موردنظر به سمت پیری پیش خواهند رفت.

روش تحقیق

این پژوهش در حوزه علوم انسانی، برای قلمرو مکانی کشور جمهوری اسلامی ایران در بازه زمانی دهه‌های ۱۴۰۰ تا ۱۴۲۰ خورشیدی انجام شده است. تحقیق حاضر از نوع اکتشافی- توصیفی بوده، از نظر هدف، کاربردی و به صورت مقطعی برای دوره زمانی بالا، با استفاده از روش آینده‌پژوهی و فن تحلیل روند صورت گرفته است؛ نیز داده‌های اطلاعاتی اسنادی بوده، با استفاده از روش‌های کتابخانه‌ای گردآوری گردیده، سپس به شکل استنباطی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

از جسط دیگر یافته‌ها بر این پژوهش بر این است که با توجه به روند رشد جمعیت کشور ایران و افزایش هزینه‌های بهداشتی و درمانی، کشور ایران در حال ورود به مرحله پیری جمعیت است. این روند در صورتی که نتواند به‌سرعت متوقف شود، می‌تواند به کاهش نرخ رشد جمعیت و افزایش بار اقتصادی کشور منجر شود. همچنین، افزایش سن جمعیت می‌تواند به کاهش نرخ باروری و افزایش هزینه‌های درمانی منجر شود. این یافته‌ها نشان می‌دهد که کشور ایران در حال ورود به مرحله پیری جمعیت است و باید به‌سرعت اقدامات لازم را برای مقابله با این روند اتخاذ کند.

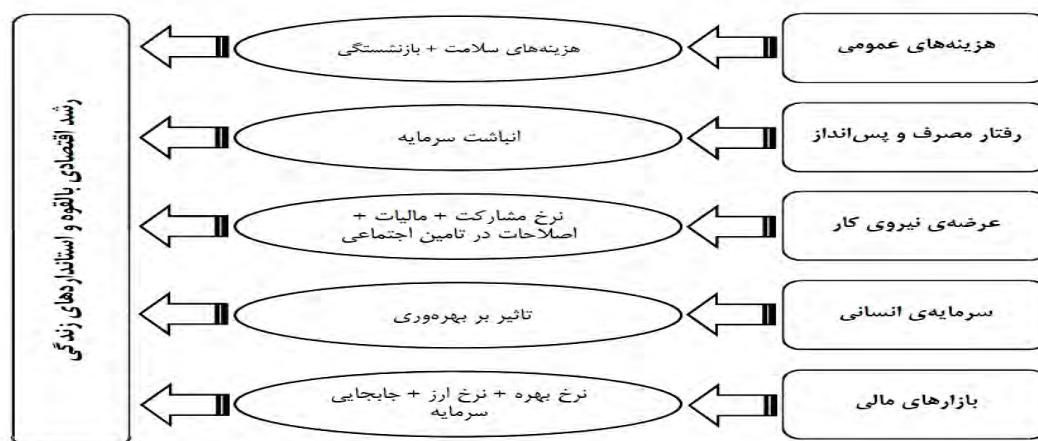
یافته‌ها

مسائل اجتماعی مرتبط با مسئله سالمندی ایران

با توجه به گستردگی موارد این حوزه و باهدف جمع‌بندی مباحث، محقق ناگزیر از اولویت‌بندی و سازمان‌دهی مطالب در سه دسته: اقتصادی، رفاه و توسعه، خانواده شد. لازم به توضیح است که این سه دسته، به‌عنوان موارد اصلی و چالش‌برانگیز برای دولت و سیاست‌گذاران در قبال مسئله سالمندی جمعیت، شناسایی شده‌اند و به نظر می‌رسد بین این متغیرها و مسئله سالمندی رابطه‌ای مستقیم و دوسویه وجود دارد. به‌عبارت‌دیگر مسئله سالمندی بر این حوزه تأثیرگذار و متقابلاً از آن‌ها تأثیرپذیر می‌پذیرد. از طریق سیاست‌گذاری مناسب برای مسئله سالمندی جمعیت می‌توان تأثیر و فشار بار این متغیرها بر سیستم‌های دولتی و غیردولتی دخیل در مسئله سالمندی را تعدیل و کنترل کرد.

۱- تأثیرات مسئله سالمندی ایران بر حوزه اقتصاد:

باسخا و همکاران (۱۳۹۴) در زمینه رابطه مسئله سالمندی جمعیت ایران و اقتصاد کشور معتقدند که: ایران از آن گروه کشورهایی است که به‌شدت با مسئله پیری جمعیتی دست‌به‌گریبان خواهد بود. این مسئله و تبعات بعدی آن برای دهه‌های متوالی اقتصاد کشور ایران را با چالش مواجه خواهد نمود. یکی از راهکارهای مؤکد برای روبرو شدن با آثار اقتصادی پیری، توجه به رشد اقتصادی و جلوگیری از افزایش تأثیرات مخرب تغییر ساختار جمعیتی بر شاخص‌های مختلف اقتصادی است؛ اما مبانی نظری نشان داده که رشد اقتصادی خود، متأثر از پدیده پیری است و این شاخص مهم نیز به صورتی منفی از سالمندی جمعیت تأثیر می‌پذیرد. به عبارتی صحیح‌تر، سایر آثار اقتصادی سالمندی جمعیت از طرق مختلف بر رشد اقتصادی کشور تأثیر دارد و محاسبه نقش پیری جمعیت و رشد اقتصادی، درواقع برآیند آثار مستقیم و غیرمستقیم این پدیده در توضیح روند تغییر درآمد و استانداردهای زندگی خواهد بود. آنان در نمودار زیر نشان داده‌اند که کهولت سن از پنج مجرای اصلی، بر شاخص‌های اساسی اقتصادی و درنهایت رشد اقتصادی کشور تأثیر خواهد داشت. لذا بررسی تأثیر این پدیده بر نوسانات رشد اقتصادی ایران برای مواجهه با تبعات بیشتر کهن‌سالی در دهه‌های بعدی راهگشا است.

شکل ۱- اثرات سالمندی جمعیت بر رشد اقتصادی

آنچه تا به امروز درباره آثار منفی کهن‌سالی جمعیتی، مورد توجه قرار گرفته، تمرکز بر موضوعاتی مانند هزینه‌های بهداشت و درمان و تأمین اجتماعی و اثر فزاینده پیری بر افزایش هزینه‌های مربوط به این موارد است؛ اما آثار کهن‌سالی خیلی گسترده‌تر از این دو موضوع است و تبعات آن می‌تواند بر تمامی جنبه‌های اقتصاد ملی یک کشور تأثیر بگذارد. مطالعات انجام‌شده نشانگر آن است که بازار نیروی کار و دستمزد، بازارهای مالی و سرمایه، تأمین اجتماعی و بازنشستگی، سطح سرمایه انسانی در جامعه، توازن بودجه و متغیرهای مالیه عمومی، سطح مصرف و پس‌انداز ملی و سایر متغیرهای اقتصادی با درجات مختلف، تحت تأثیر کهن‌سالی جمعیتی قرار دارند؛ اما در این میان رشد اقتصادی با توجه به اهمیت و حساسیت‌هایی که دارد، اهمیت بالاتری را داراست. بر این اساس می‌توان بیان داشت که در دهه‌های بعدی، رشد درآمد سرانه به‌مرور تحت تأثیر افزایش کهن‌سالی جمعیت کشور ایران قرار خواهد گرفت. لذا در صورتی که تمهیدات مناسب برای مواجهه با این رویداد اتخاذ نشود، رشد اقتصادی به‌عنوان مهم‌ترین شاخصه اقتصادی توسعه، از طریق محدود شدن یکی از مهم‌ترین عوامل تولید یعنی نیروی انسانی، با محدودیت‌های بیشتری روبرو می‌شود. ادیب نیا (۱۳۹۰) در این زمینه بیان می‌نماید که رفتار اقتصادی زمانی که پیری جمعیتی در نتیجه تغییرات در نرخ زادوولد به وجود آید، با استفاده از دو سناریوی متفاوت قابل بررسی است: کاهش پیوسته در نرخ باروری و سناریوی کم‌زایی به دنبال یک بیش‌زایی ابتدایی که نتایج شبیه‌سازی آن نشانگر کاهش نرخ باروری کل، فزونی سرمایه و افزایش نرخ دستمزد و نرخ بهره در بلندمدت است.

سینکوتا و سجادیپور (۲۰۱۷) اعتقاد دارند که ایران با فشارهای زیادی از سوی نسل بالغی که وارد کهن‌سالی می‌شود روبرو خواهد شد. بزرگ‌ترین جمعیت کار برای ایران در سال ۲۰۱۸ میلادی (۱۳۹۴ خورشیدی) خواهد بود؛ اما در ۴۰ سال بعد و بعدتر قریب به اتفاق کارگران و کارمندان فعلی ایران بازنشسته خواهند شد. در کشور ایران در حال حاضر سن بازنشستگی ۶۵ سال برای مردان و ۵۵ سال برای زنان است. انتظار می‌رود این موج بازنشستگان در اواخر دهه ۲۰۴۰ (۱۴۲۰) سیستم

بازنشستگی عمومی و سیستم‌های بهداشتی را با چالش روبرو سازند. سیستم بیمه اجتماعی ایران یک سیستم عمومی و به شکل مشمولیت‌های اجباری است و شامل مجموعه‌ای از خدمات عمومی و بودجه‌های شغلی است که به صورتی ناسازگار طراحی و مدیریت شده است. با این حال چون تعداد شهروندان در حال بازنشستگی ایران نسبتاً اندک هستند، آسیب مالی آن تاکنون قابل تحمل بوده است؛ اما این شرایط با ظهور مسئله پیری جمعیت، تغییر خواهد کرد و با وضعیت بسیار دشواری روبرو خواهد شد. طی ۲۵ سال آینده انتظار می‌رود از هر پنج شهروند ایرانی یک نفر بیش از ۶۵ سال سن داشته باشد و این موضوع ضمن دارا بودن ارتباط مستقیم با سیستم بازنشستگی، این سیستم را دچار بحران جدی خواهد کرد.

نویسندگان گزارش بانک جهانی که در سال ۲۰۰۳ میلادی (۱۳۷۸ خورشیدی) و به سفارش دولت ایران به تهیه گزارشی در مورد نظام بازنشستگی کشور پرداختند، انتظار داشتند که سیستم فعلی بازنشستگی ظرف مدت ۳ تا ۱۰ سال دچار بدهی و ورشکستی شود. این همان چیزی است که امروز اتفاق افتاده است. بر اساس گزارش‌های موجود از ۲۲ صندوق سرمایه‌گذاری خصوصی و عمومی تنها دو صندوق در حال حاضر قادر به پرداخت حقوق بازنشستگی به‌طور کامل هستند. ۱۰

۲- تأثیرات مسئله سالمندی ایران بر حوزه رفاه و توسعه اجتماعی:

از نیمه قرن بیستم ارتباط بین رشد اقتصادی و مسائل جمعیتی بیشتر شناخته و منجر به برنامه‌ریزی «جامع توسعه» در سطح جهانی و در کشورهای مختلف شده است. برای برنامه‌ریزی و فرموله کردن سیاست‌ها و برنامه‌های توسعه در سطح ملی، به روابط جاری بین عوامل جمعیتی از یک‌سو و عوامل اجتماعی اقتصادی از دیگر سو می‌بایست توجه خاص مبذول داشت. دانشمندان علوم اجتماعی معتقدند که پیدایش یک انسان در یک جامعه صنعتی که دارای سازمان و مدیریت اجتماعی دقیق‌تر است، فشارهای بیشتری، به منابع موجود (منابع طبیعی) وارد می‌کند تا پیدایش انسان در جهان سوم، یعنی جایی که کنترل و احاطه‌ای بر منابع وجود ندارد. وضعیت جامعه اول در نتیجه وجود برنامه‌ریزی‌های مختلف اجتماعی و اقتصادی است. برنامه‌ریزی‌های اجتماعی و اقتصادی یا برنامه‌های توسعه معمولاً «بخشی» بوده و به‌صورت کوتاه‌مدت، میان‌مدت و درازمدت انجام می‌گیرد. اگر در برنامه‌ریزی‌ها تأثیرات جمعیتی را در زمینه‌های مختلف اجتماعی و اقتصادی در نظر نگیرند یا بالعکس، نتیجه مناسبی از آن برنامه‌ریزی را حاصل نخواهد آمد. اندازه جمعیت، رشد جمعیت، ترکیب سنی و جنسی جمعیت و فاصله سنی جمعیت شاخص‌های تعیین‌کننده تولید، مصرف و اشتغال و سرمایه‌گذاری و... به حساب می‌آید. برنامه‌ریزی مطلوب نیاز به اطلاع از شاخص‌های بالا دارد. از طرف دیگر، میزان‌های مرگ‌ومیر، باروری، مهاجرت و شهرنشینی همگی متأثر از توسعه اجتماعی- اقتصادی هستند. (شیخی، ۱۳۸۰، ص. ۱۹۸) اما برخی از صاحب‌نظران اعتقاد دارند که افراد سالخورده در

^۱ <http://www.investiniran.ir> ش. کلند توسعه مجله ۲۰۰۹

سیاست‌های توسعه همواره در حاشیه باقی می‌ماند. (ویلیس، ۱۳۹۳، ص. ۱۶۸) همچنین نوروزیان (۲۰۱۲) در بیان پیامدهای مهم سالمندی جمعیت در حوزه سیستم بهداشتی ایران به مواردی چون:

افزایش شدید تعداد زنان مسن نسبت به مردان که باعث ایجاد آسیب‌های اجتماعی می‌شود.

کوچ‌های داخلی و خارجی و بین‌شهری که باعث می‌شود مراقبت‌های سالمندی کمتر شود و معمولاً افراد سالمند بدون حمایت فرزندان زندگی نمایند.

تغییرات در شیوه‌های زندگی سنتی: که عبارت است از تغییر ساختار خانواده و ایجاد خانواده‌های هسته‌ای و زندگی جداگانه اعضای خانواده

کاهش استانداردهای سلامت روانی از لحاظ افسردگی و بیماری‌ها

اشاره نموده است. هریک از چهار عامل بالا تبعات اقتصادی و رفاهی و اجتماعی خاص خود را خواهد داشت. افزایش آمار زنان کهن‌سال با توجه به فقدان چتر حمایتی مستقل، افزایش بار مسئولیت‌های دولت را در پی خواهد داشت. روند افزایشی مهاجرت‌های درون‌شهری و برون‌شهری (که می‌تواند هم معلول و هم علتی برای افزایش مسائل جانبی سالمندان باشد) نیز بار مسئولیت دولت در قبال سالمندان را فزونی خواهد داد. تغییر شیوه زندگی سنتی نیز تضعیف شبکه حمایت از سالمندان و نقش سنتی خانواده در قبال سالمندان و به دنبال آن فزونی بار مسئولیت دولت را به همراه خواهد آورد. کاهش استانداردهای سلامت روانی نیز عواقبی چون افزایش هزینه‌های سلامت، تغییر بافت سنتی خانواده، افزایش کوچ و به‌هم‌ریختگی روابط زوجین سالمند و به‌تبع آن افزایش تعداد زنان سالمند و از برآیند این مجموعه؛ فزونی بار مسئولیت دولت را به دنبال خواهد داشت؛ بنابراین این چرخه مسائل علت و معلولی، برآیند افزایش مسئولیت‌ها و هزینه‌های دولت را به همراه خواهد آورد.

شیرازی خواه (۱۳۸۹) به نبود پشتوانه حقوق قضایی مرتبط با سالمندی پرداخته و پاگرد علیشاهی (۱۳۹۶) در مطالعه خود به ساختار سنی جمعیت و تأثیر آن بر توزیع درآمدهای طی دوره زمانی ۱۳۶۴ تا ۱۳۹۴ خورشیدی بر اساس برآورد ضرایب جینی هزینه (درآمد) خانوارها در مناطق شهری و روستایی ایران و در گروه‌های سنی سرپرست خانوار، پرداختند و به این نتیجه رسیدند که به همراه افزایش سن سرپرست خانوارها، توزیع نابرابر درآمد در گروه‌های مذکور افزایش خواهد یافت. در این صورت بالاترین نابرابری متعلق به گروه سنی ۶۵ سال و بالاتر است. از سوی دیگر کوششی و همکاران (۲۰۱۴) معتقدند که علی‌رغم وجود مؤسسات دخیل در امر سالمندی در ایران یعنی: وزارت تعاون کار و رفاه اجتماعی، سازمان رفاه دولتی، کمیته امداد امام خمینی، صندوق‌های بیمه و بازنشستگی، وزارت بهداشت و آموزش عالی، دانشگاه‌های علوم پزشکی و مراکز تحقیقاتی، شهرداری‌ها، مؤسسات خیریه، زیرساخت‌های مناسب و ظرفیت‌های لازم برای غلبه بر مشکلات سالمندی در کشور موجود نیست. عمده دلایل این ناکارآمدی عبارت‌اند از: پوشش ضعیف صندوق بازنشستگی و بیمه‌های تکمیلی، طرح‌ها و

سیاست‌های ضعیف، حمایت مالی ناکافی از مؤسسات مرتبط، شرایط زندگی در جوامع دستخوش فرایند مدرنیته، جدایی پدر و مادر از فرزندان در اثر مهاجرت‌های گسترده، تغییر آرمان‌ها و ارزش‌ها، انواع نابرابری‌های اجتماعی. همچنین خلیفه سلطانی (۱۳۸۹) در یک رویکرد کلان‌تر رابطه بین سالمندی با اندازه دولت را نشان داده و معتقد است که مسئله سالمندی دخالت و سازمان‌دهی بیشتری را از سوی دولت می‌طلبد که لاجرم به بزرگی حجم دولت منجر خواهد شد.

۳- تأثیر مسئله سالمندی بر حوزه نهاد خانواده:

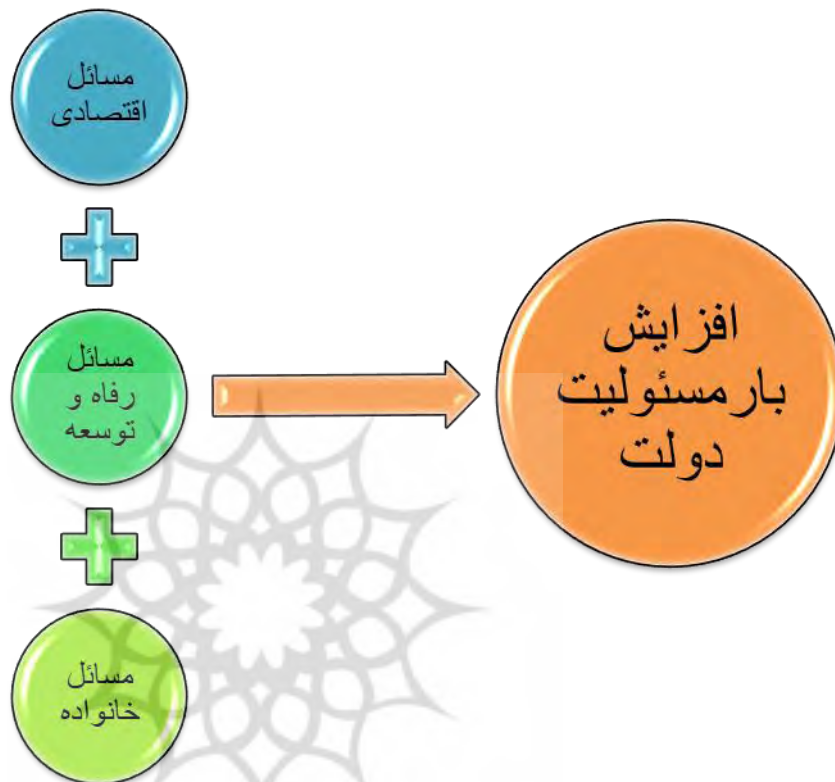
نوروزیان (۲۰۱۲) در این زمینه اعتقاد دارد از منظر تاریخی و دینی مراقبت از افراد سالخورده همواره یکی از تعهدات اصلی برای خانواده‌ها (تقریباً در همه مذاهب و فرهنگ‌ها) بوده است. از این‌رو فرستادن پیران به خانه‌های سالمندی امری پسندیده در فرهنگ، سنت و عرف موجود نیست. با این حال بر اثر فزونی زندگی شهرنشینی، مهاجرت در مقیاس بزرگ، اشتغال زنان و مردان، کوچک‌تر شدن خانواده‌ها، انتظارات طولانی‌مدت زندگی سالخوردگان، تغییرات عمده‌ای در نگرش عمومی نسبت به این امر ایجاد شده است. این پدیده در شهرهای بزرگ مانند شهر تهران بیشتر مشهود است.

قاسمی نیایی (۱۳۷۹) نیز به مشکلات خانوادگی حاصل از عدم انطباق‌پذیری زوجین سالمند پرداخته و نشان داده است که این دو متغیر رابطه دوسویه باهم دارند. همان‌طور که پیش‌تر نیز بیان شد کاهش نقش حمایتی خانواده به معنی تضعیف شبکه حامی سالمندان و فزونی بار مسئولیت دولت نسبت به این قشر خواهد بود. همچنین افزایش بار مالی خانوارهای دارای سالمند یا حامی کهن‌سالان نیز خود زنجیره دیگری از مسائل اقتصادی و اجتماعی خانواده را به دنبال خواهد آورد که طبیعتاً از نقش حمایتی خانواده در قبال سالمندان کاسته و شبکه حمایتی سنتی سالمندان را بیش‌ازپیش تضعیف نموده و بار مسئولیت دولت را فزونی خواهد داد. عدم انطباق بین زوجین سالمند نیز علاوه بر به هم ریختن هسته خانواده، نتایجی چون بیشینه نمودن تعداد زنان سالمند بدون سرپرست و بدون حامی مالی، کاهش استانداردهای سلامت روانی، فزونی مسئولیت فرزندان و در نتیجه دور جدیدی از تضعیف شبکه‌های غیررسمی حمایت از سالمندان و کهن‌سالان و در مقابل افزایش مسئولیت و هزینه‌های دولت را به ارمغان خواهد آورد.

برآیند تبعات مسئله سالمندی جمعیت بر دولت ایران در دو دهه آینده:

جمع‌بندی بحث اینکه مسائل اجتماعی مرتبط با موضوع سالمندی در حوزه‌های اقتصادی، رفاه و توسعه و خانواده به‌شدت درهم‌تنیده و در اثر مسئله سالمندی آسیب‌پذیر هستند و در صورت غفلت از آگاهی سیاست‌گذاران نسبت به نقش آن‌ها و عدم اهتمام به تقویت آن‌ها؛ زنجیره‌ای از مسائل و مشکلات پیچیده را به وجود خواهد آورد که برآیند این مسائل مسئولیت دولت ایران را در قبال مسئله سالمندی جمعیت در دو دهه آینده افزایش خواهد داد. به نظر می‌رسد در نتیجه این مسائل، علاوه بر زیرسیستم‌های مذکور در بالا، کل سیستم اجتماعی کشور ایران دچار اختلال و بحران خواهد شد و می‌توان گفت که این

موضوع تمامی برنامه‌های میان و کوتاه‌مدت آینده و توسعه و امنیت کلی کشور جمهوری اسلامی ایران را تحت تأثیر خود قرار خواهد داد؛ بنابراین تغییرات در این عوامل می‌تواند به‌عنوان چالشی پیش پای سیاست‌گذاران عمومی ایران یا به‌عنوان ابزاری مؤثر در دستان آنان باشد. هدف اصلی و پیشنهاد این پژوهش (حل مسائل سالمندی جمعیت در دو دهه آینده) به‌صورت طراحی الگوی سیاست‌گذاری عمومی دولت جمهوری اسلامی ایران در قبال مسئله موردبحث است.

شکل ۲- برآیند تبعات مسئله سالمندی جمعیت بر دولت ایران در دو دهه آینده

نتیجه‌گیری

این تحقیق به بررسی تبعات مسئله سالمندی جمعیت بر دولت جمهوری اسلامی ایران در دو دهه آینده پرداخت. نتایج نشان داد که به‌طورکلی مسئله سالمندی جمعیت سه حوزه اصلی: اقتصاد، توسعه و خانواده را هدف قرار داده و دستخوش چالش خواهد نمود و بین این متغیرهای وابسته و متغیر مستقل پژوهش (مسئله سالمندی) رابطه مستقیم و دوسویه عمیقی وجود دارد و سیاست‌گذاری عمومی در قبال متغیر مستقل و متغیرهای وابسته ضروری است.

منابع

۱. ادیب نیا، الهام (۱۳۹۰)، بررسی اثر سالمندی جمعیت بر متغیرهای کلان اقتصادی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، علوم اجتماعی و اقتصادی دانشگاه الزهراء، تهران
۲. باسغا مهدی، یآوری کاظم، صادقی حسین، ناصری علیرضا (۱۳۹۴)، «تأثیر سالمندی جمعیت بر رشد اقتصادی غیرنفتی ایران»، مجله دانشکده پیراپزشکی دانشگاه علوم پزشکی تهران، دوره ۹، شماره ۲، خرداد و تیر ۱۳۹۴، ۱۳۱-۱۴۶.
۳. باسغا، مهدی، یآوری، کاظم، صادقی، حسین، ناصری، علیرضا (۱۳۹۳)، «پیری جمعیت و تهدید بیماری هزینه‌ای بامول در بخش سلامت ایران»، فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات اقتصادی کاربردی ایران، دانشگاه بوعلی سینا، دوره ۳، شماره ۱۶۹، ۹-۱۸۷
۴. پاگردعلیشاهی، فاطمه (۱۳۹۶)، بررسی ارتباط سالمندی جمعیت با نابرابری درآمد در ایران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم انسانی دانشگاه غیردولتی، غیرانتفاعی خاتم
۵. توسلی، سلاله، عوامل مؤثر بر مخارج سلامت با تأکید بر سالمندی جمعیت، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده اقتصاد، دانشگاه علامه طباطبایی، ۱۳۹۵
۶. خلیفه سلطانی، سحر (۱۳۸۹)، بررسی رابطه سالمندی با اندازه دولت و مخارج رفاهی اجتماعی در ایران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده اقتصاد دانشگاه چمران اهواز
۷. دل انگیزان سهراب، سهیلی کیومرث و بهاری پور سحر (۱۳۹۴)، «ارزیابی تأثیر ساختار سنی جمعیت بر مصرف انرژی بخش خانگی در ایران»، فصلنامه اقتصاد مقداری (بررسی‌های اقتصادی سابق)، دوره ۱۲، شماره ۲
۸. راغفر حسین، موسوی میرحسین، کاشانیان زهرا (۱۳۹۱)، «اثر پدیده سالمندی بر رشد اقتصادی»، مجله معرفت فرهنگی، سال چهارم، شماره اول
۹. رحیم دلالی اصفهانی، مجید مؤیدی و عظیمه سادات حسینی (۱۳۹۱)، «تأثیرات تغییرات جمعیت؛ اقتصاد و فناوری بر فرایند رشد اقتصادی»، مجله معرفت فرهنگی اجتماعی، سال چهارم، شماره اول
۱۰. زینالی، امیراله، بررسی سیاست‌گذاری جمعیتی در جمهوری اسلامی ایران و تأثیر آن بر قدرت ملی کشور، پایان‌نامه کارشناسی ارشد علوم سیاسی، دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکز، ۱۳۸۸
۱۱. سمیعی نسب، مصطفی، ترابی، مرتضی (۱۳۸۹)، «شاخص‌ها و سیاست‌های جمعیتی در ایران»، فصلنامه برداشت دوم، سال هفتم، دوره هجدهم، شماره پیاپی ۱۱ و ۱۲
۱۲. شیخی، محمدتقی (۱۳۸۰)، مبانی و مفاهیم جمعیت‌شناسی، شرکت سهامی انتشار، تهران
۱۳. شیرازی خواه مرضیه (۱۳۸۹)، بررسی وضعیت و قوانین موجود مربوط به سالمندان در ایران، پایان‌نامه دوره کارشناسی ارشد، دانشگاه علوم بهزیستی و توان‌بخشی گروه آموزش سالمندان
۱۴. قاسمی نیایی، فاطمه (۱۳۷۹)، بررسی مؤلفه‌های انطباق‌پذیری زوجین در دوران سالمندی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبایی

۱۵. نش، کنت، اسکات، آلن (۱۳۹۴)، راهنمای جامعه‌شناسی سیاسی، ج ۲، پژوهشکده مطالعات راهبردی، تهران
۱۶. نیکوقدم، مسعود، هوشمند، محمود، همایونی فر، مسعود، سلیمی فر، مصطفی (۱۳۹۲)، «بررسی تأثیر ساختار سنی جمعیت بر درآمد سرانه» (با تأکید بر نقش جمعیت در عرضه نیروی کار و سرمایه انسانی) فصلنامه علمی، پژوهش مطالعات اقتصادی کاربردی ایران، سال دوم، شماره ۶
۱۷. مشایخی، مهرنوش، پیش‌بینی جمعیت در ۱۴۰۰ و تأثیر آن بر صندوق بازنشستگی تأمین اجتماعی کشور، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران شمال، ۱۳۷۵
۱۸. نیکبخت، عیسی، عوامل اجتماعی، اقتصادی، مرتبط با سالمندان فعال، رساله کارشناسی ارشد مددکاری اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبایی، ۱۳۹۵
۱۹. ویلیس، کتی (۱۳۹۳)، نظریه‌ها و تجربه‌های توسعه، ایمانی جاجرودی، حسین و پوررجب، پیمان، انتشارات پژواک، تهران

۲۰. Cincotta, Richard, Sadjadpour, Karim (2017) **IRAN IN TRANSITION: The implications of the Islamic Republic's changing demographics**. : <https://carnegieendowment.org/2017/12/18/iran-in-transition-implications-of-islamic-republic-s-changing-demographics-pub-75042>
۲۱. Noroozian, Maryam (2012). **The elderly population in iran: an ever growing concern in the health system. Iranian journal of psychiatry and behavioral sciences**, vol6(2), 1.
۲۲. Kousheshi, Majeed, Khosravi, Ardeshir, Alizadeh, Mahtab, Torkashvand, Mohammad. Aghaei. Nazanin (2014). **Population ageing in IR Iran**. New York, NY: **United Nation Population Fund**: <https://iran.unfpa.org/sites/default/files/pub-%20Ageing%20in%20I.%20R.%20Iran2.pdf>
۲۳. F. Roudi, **Iran Is Reversing Its Population Policy**, Program Director for the MENA Region, Population Reference Bureau, (2012): <https://www.wilsoncenter.org/publication/iran-reversing-its-population-policy>

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

The Impact of Population Aging on the Development of the Iranian Government in the Next Two Decades

Mohammad Reza Ahadi
Mohammad Rahim Eivazi
Malektaj Khosravi
Nader Houshmandyar

Abstract:

Population aging is one of the most important events of the present century for developing countries. According to many demographic forecasts, Iran will face this issue in a unique and severe way in the next two decades.

The purpose: of this study is to determine the effects of population aging on Iran's Government over the next two decades.

research method: In the present study, while collecting available information data by library method, based on the most probable available demographic scenarios, we tried to use futuristic research method and trend analysis technique, qualitative and quantitative aspects of the aging population of Iran and its effect on delegitimization of government and consequently The national security challenge of Iran should be assessed in the next two decades.

Findings: Based on the findings of this study, the process of the impact of population aging on Iran's Government in the next two decades, will result from three categories of legitimizing factors including economic issues, welfare and development issues and family issues.

As a result: of the emergence of the problem of population aging in Iran, there will be numerous and far-reaching consequences in the economic, social, cultural and political spheres of Iranian society and government; In such a way that it is feared that the whole social and governing system will be in crisis and all development programs that are disrupted and inefficient as a result of this crisis will lead to delegitimization, disruption of political stability of the country.

Keywords: Population aging, Public policy, the next two decades in Iran